

Retorikai kutatások Magyarországon*

1. A retorika megújulása a 20. században. A retorika haláláról többen is tudósítottak, a magyar közönség számára legismertebb ROLAND BARTHES A régi retorika című összefoglalása (BARTHES 1997). Meglehetősen fölényesen jelenti ki benne, hogy a retorika halott, vége van, oktatása megszűnt. Tanulmányának alapja egy 1964–1965-ös tanévben tartott szeminárium, később, 1970-ben jelent meg az emlékeztető (BARTHES 1970). Ezt írja benne: „a régi nem azt jelenti, hogy ma léteznék egy új retorika” (1970: 69). Ezen kijelentése természetesen nem igaz. Nem ismeri PERELMAN 1958-ban – ráadásul francia nyelven – megjelent Nouvelle rhétorique-ját, amely – mint látni fogjuk – valóban új retorika; nem ismeri a brit és az amerikai kezdeményezéseket, ráadásul a klasszikusokat sem idézi mindig a tényeknek megfelelően (a beszéd szerkezetéről mondottak egyszerűen hibásak, 1970: 75–76). Időrendi áttekintését a következő tétellel zárja: „a XIX. vége – a retorikai értekezések gyors eltűnése” (1970: 175). Mindezt azért említem meg, mert BARTHES emlékeztetőjét előírják hazai egyetemeinken a retorikát-kommunikációt tanulóknak, sokszor ez az egyetlen külföldi olvasmányuk a témában. Mindenesetre óvatosan, fenntartásokkal kell kezelni: sok jó megállapítás van benne, de alapállásában nincs igaza: nagyon is létezik új retorika, nagyon is léteznek 20. századi értekezések.

Előre kell bocsátanunk, hogy retorikán az ókori görög demokráciában, a bíróságokon és a népgyűléseken kibontakozó, valószínűségi érvelésen alapuló gyakorlatot és elméletet értjük, amely feléledt és folytatódott az újkori parlamenti demokráciákban. A nagy ókori kultúrákban és a természeti népeknél is volt, van nyilvános beszéd, de más jellegű, ahogyan az utóbbi években a komparatív retorikai kutatások feltárták (KENNEDY 1998).

1.1. Azt is előre kell bocsátanunk, hogy a retorikával kapcsolatban sok téves ismeret van forgalomban, amelyek befolyásolják a retorikához tapadó pejoratív jelentést. A The Rhetoric of Western Thought című kitűnő összefoglalás (GOLDEN–BERQUIST–COLEMAN 1984, első kiadása: 1976) ezeknek a „mítoszoknak”

* 2014. május 5-én retorikai kerekasztalt szerveztünk a Magyar Nyelvtudományi Társaság előadásainak keretében, mely tulajdonképpen egy minikonferencia volt, számos hozzászólással kiegészítve. Az előadók a retorika különböző aspektusait mutatták be, beszámolóikat közöljük ebben a számban.

a felsorolásával kezd: 1. A retorika csak a díszes nyelvvel foglalkozik, nem a lényeges gondolatokkal. Akik ezt a nézetet vallják, nem helyezik a retorikát a modern nevelés középpontjába. 2. Hamis diszciplinának tartják, mint PLATÓN a Gorgiaszban jellemzett retorikát; de PLATÓN bemutatta az igazi retorikát a Phaidroszban. Efféle címek árulkodnak erről a nézetről: „Retorika vagy valóság?” (Rhetoric or Reality?); sőt némelyek úgy írják le a retorikát, mint hamis propagandát. Az NBC műsorvezetője ezt mondta a Carter–Reagan-vita előtt: valódi nézeteket szeretnénk hallani, nem retorikát. 3. A retorika megcsonkított művészet, amely csak a stílusra és/vagy az előadásmódra összpontosít (ennek a nézetnek az eredetére visszatérünk). Sok üzletember, hirdetési szakember kiveszi a logoszt az invencióból: azokat az elemeket emelik ki a retorikából, amelyek pillanatnyi érdekeiket szolgálják. 4. Vannak, akik kiterjesztik a retorikát a kommunikáció minden formájára, túlságosan tágan értelmezik. Ezek a mítoszok tehát vagy hamisan, vagy szűken, vagy túlságosan tágan értelmezik a retorikát. Tegyük hozzá, hogy ezek a mítoszok nálunk is élnek: a tanárok körében általános a retorikának a beszédművelésre való korlátozása; irodalmi tanulmányokban gyakran lehet találkozni a retorikusság és a szóvirágos, jobb esetben az igényes, változatos stílus azonosításával. Mindenképpen szükséges tehát először a retorika valódi természetét bemutatni, majd ismertetjük a retorika 20. századi és mai irányzatait.

1.2. A retorika valódi természetéről a következőket írja a *Rhetoric of Western Thought* című összefoglalás, mégpedig EVERETT HUNT meghatározását adva meg. Eszerint a retorika elsősorban humán diszciplína, amely a választáson alapul, s elsősorban a meggyőzésre gondolták ki, azaz „Rhetoric is, first of all, a humane discipline grounded in choice and designed primarily to persuade” (GOLDEN–BERQUIST–COLEMAN 1984: 4). A szónok szerepe az, hogy befolyásolja hallgatói választását, mégpedig úgy, hogy valószínű bizonyítékokkal támogatja meg állítását. Ez a meghatározás ARISZTOTELÉSZ tudományos meghatározására támaszkodik (Rétorika 1355b): „Fogadjuk el, hogy a rétorika olyan képesség, amely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit” (ARISZTOTELÉSZ /1999: 32). Érdemes felidézni a meghatározásának folytatását: „Egyetlen más mesterségnek sem ez a feladata. Minden más mesterség ugyanis saját tárgyról tanít és győz meg; az orvostudomány az egészségről és betegségről, a mértan a térbeli jelenségekről, a számtan a számokról; ugyanígy a többi mesterség és tudomány is. A rétorika viszont – úgy tűnik – képes elméletileg megragadni úgyszólván minden tárgyban a meggyőzés módját. Ezért mondjuk azt, hogy a rétorika nem egy meghatározott és különálló tárgykörrel foglalkozik.” Ebben a meghatározásban nemcsak a valószínűségen alapuló meggyőzés lehetősége van megfogalmazva, hanem a retorika mindent átfogó, általános, divatos szóval élve: multidiszciplináris jellege is (ez tükröződik például a Sage Kiadó kézikönyvében, vö. LUNSFORD 2009).

A retorika önmagában is összetett diszciplína, retorikán ugyanis egy olyan művészetet (ars) értünk, mely magában foglal öt kisebb művészetet; ezek az inventio (feltalálás), dispositio (felosztás, szerkezet), elocutio (kifejezés, stílus), memoria (emlékezetbe vésés) és pronuntiatio (előadásmód). Ezek tulajdonképpen a szónok feladatai, s összefüggenek egymással, egyiket sem lehet kiszakítani a többi közül. A retorika ennek az öt arsnak az egysége; meghamisítja a retorikát az,

aki csak az előadásmódot vagy csak a stílust érti rajta. Egyébként az inventiónak is létezik egy meghamisítása: sokan csak a téma kiválasztását és az anyaggyűjtést veszik ide, pedig alapvető feladata az érvelés feltalálása; a mérvadó retorikák az inventióban tárgyalják az érforrásokat, vagyis azokat a helyeket (topoi, loci), amelyekből érveket meríthetünk. A stílusnak pedig egyik alapelve az illőség, ennek alapján különbözteti meg a retorika a három stílusnemet: az egyszerű, a középső és a fennkölt stílust. Egyszerű stílusban is lehet retorikai remekművet alkotni, ilyen például LÜSZIASZnak a nyomorék érdekében megírt beszéde. Az egyszerű stílus jellemzi a mai igényes politikai beszédek többségét is. Azt is szokták mondani, hogy a retorikának két pillére van: az érvelés és a stílus, s ez a két terület szorosan összekapcsolódik.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a választás etikai alapon, értékek alapján történhet. Az etika és az értékek hangsúlyozása a retorikáról szóló művek alaptémája, kezdve PLATÓNTól, ARISZTOTELÉSZTől, QUINTILIANUSig és tovább a 18. századi brit és a 20. századi amerikai és európai retorikusokig. QUINTILIANUS retorikameghatározása (Szónoklattan) magába foglalja mind az etikai, mind az esztétikai aspektust: „a retorika a jól beszélés tudománya” (QUINTILIANUS /2008: 2, 15, 38). A jól beszélés pedig mind az etikai kiválóságra, mind az esztétikai minőségre vonatkozik. Szónoklattana utolsó, 12. könyvének első fejezete a következő címet viseli: „Szónok csak becsületes ember lehet”, s állításának kifejtését ekképp kezdi: „Nemcsak azt mondom ugyanis, hogy annak, aki szónok lesz, derék férfinak kell lennie, de azt is, hogy nem lehet másból szónok, csak derék férfiból” (12, 1, 3). Ily módon a retorika elhatárolódott a szofistáktól, s később is mindenféle aljas manipulációtól. A szónok meghatározása az etikai alapelvvel kapcsolatos: „derék és beszédben jártas férfi” (12, 1, 1). A szónok tulajdonképpen a közéletben tevékenykedő állampolgár, a város, az állam ügyeit intéző ember; erre a közéleti tevékenységre nevelte ISZOKRATÉSZ iskolája (Kr. e. 392 körül) az athéni fiatalokat, s a közéleti tevékenységre nevelték a későbbi korokban is az állami tisztviselőket, magas követelményeket támasztva velük szemben.

Az amerikai szerzők még a továbbiakat hangsúlyozzák (GOLDEN–BERQUIST–COLEMAN 1984: 4): A retorika dinamikus, fejlődő folyamat, amely a kultúrához kötődik, és természetétől fogva multidiszciplináris jellegű („rhetoric is, secondly, a dynamic, developing process which is culture bound and multidisciplinary in nature”). Szó sincs tehát a retorika haláláról, ellenkezőleg. A 18. századi brit retorikusok, majd az 1920-as évektől az amerikai retorikusok továbbfejlesztették. DOUGLAS EHNINGER szerint három periódus van a nyugati retorikában: a klasszikus retorika szóbeli és grammatikai természetű; a 18. századi brit retorika pszichológiai természetű, inkább a hallgatót tekinti kiindulási pontnak, nem az alkalmat, ezenkívül szóbeli és írásos; a mai retorika szociológiai természetű, mert a jelentésre, a kommunikációra és az interperszonális kapcsolatokra összpontosít (EHNINGER 1968; ADAMIK–JÁSZÓ–ACZÉL 2004: 150, a továbbiakban Osiris-Retorika néven is említem). Felmerülhet az a kérdés, hogy az amerikaiak miért helyezik az új korszak kezdetét 1920-ra. 1920–21-ben a Cornell Egyetemen egy retorikai kurzust szerveztek, melyen végigolvasták és kommentálták a klasszikus szerzőket. Ez a tény rávilágít arra, hogy milyen nagy a jelentősége a klasszikusok

eredetiben, első kézből való tanulmányozásának. Itt nőtt fel az a generáció, mely később felkarolta a retorika ügyét. (Ezért fontos az a tény, hogy nálunk is korszerű fordításban olvashatók a görög és a római klasszikusok, sőt SARESBERIENSIS Metalogiconja is a 12. századból.)

A retorika meghatározásakor szükséges tisztázni a retorikai szituáció fogalmát (BITZER 1968). Nemcsak a megszüntetendő szükség, a megoldandó probléma lényeges, hanem az is, hogy a hallgatóságnak legyen érdekeltsége, ereje, lehetősége a megvalósításhoz; a szónokot pedig a körülmények korlátozzák. A retorikai szituációnak tehát három összetevője van: a szükség, a hallgatóság és a kényszer (exigence, audience, constraints). Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy „akkor igazi a retorika, amikor a kommunikátor egy informatív vagy meggyőző etikus nyelvi (írott vagy szóbeli) vagy nem nyelvi üzenetet hoz létre avégett, hogy meggyőző hatást fejtessen ki egy hallgatóságra (olvasókra vagy hallgatókra), akiknek van választásuk és hatalmuk arra, hogy megváltoztassák azokat a szükségeket, amelyekről a szöveg felépül” (GOLDEN–BERQUIST–COLEMAN 1984: 5).

A nemzetközi és a hazai szakirodalomban a retorikának létezik egy tágabb és egy szűkebb meghatározása, ehhez csatlakoztam én is retorikámban (ADAMIKNÉ 2013: 15): „Szűkebb meghatározása szerint a jó beszéd tudománya, tágabb meghatározása szerint a prózai műfajok elmélete.” Már QUINTILIANUS megfogalmazta azt a gondolatot, hogy a retorika célja nem mindig a meggyőzés, hanem a tájékoztatás, a leírás is lehet; a retorikában kialakított módszerek kiterjeszthetők a többi műfajra is. Fokozatosan kialakult a retorika tágabb értelmezése. Ezt az értelmezést elősegítette a retorika és a poétika összefonódása: évszázadokon át az irodalmi műveket a retorika szabályai szerint írták, és a retorika szabályai szerint elemezték. Tulajdonképpen a poétika és a retorika összekapcsolása HORATIUS *Ars poeticájára* megy vissza, mégpedig az irodalom feladatának azon felfogására, hogy nemcsak gyönyörködtet, hanem tanít is. 1548-ban jelent meg ARISZTOTELÉS *Poétikájának* kommentáros kiadása, mely egyenlőségjelet tett a retorika és a poétika közé, s ez a felfogás érvényesült a korabeli és a későbbi brit szakirodalomban (CORBETT 1969: XIV). RICHARD WHATELY retorikameghatározása tükrözi mind korának felfogását, mind saját álláspontját: „In the present day, however, the province of Rhetoric, in the widest acception that would be reckoned admissible, comprehends all „composition in Prose”; in the narrowest sense, it would be limited to Persuasive Speaking” (WHATELY 1872¹⁰: 3; első kiadása: 1828). Ezután középutas álláspontot foglal el, s a retorika tárgyának az érvelő fogalmazást jelöli meg (Argumentative Composition). Ez a felfogás ment át hazai retorikáinkba a 19. század második felében, a korszak legrészletesebb retorikájának címe *A prózai műfajok elmélete* (ACSAY 1889). A tágabb meghatározás szellemében tárgyaltuk a fogalmazást a 2004-es *Osiris-Retorikában* (ADAMIK–JÁSZÓ–ACZÉL 2004), és tárgyaltam az esszé- és levélírást retorikámban (ADAMIKNÉ 2013).¹

1.3. A 20. század második felében a retorika hihetetlen mértékben felfutott, megújult a nyugati világban. Ennek a megújulásnak számos oka van, GERT UEDING

¹ Úgy tűnik, hogy a legújabb Nemzeti alaptanterv szűken értelmezi a retorikát és a szónok fogalmát, s ezzel – finoman szólva – meglehetősen egyedi állásponton van.

hármát nevez meg: a totalitárius államokban kifejtett propaganda (a retorikai propagandakutatás alapját KENNETH BURKE fektette le Hitler beszédeinek elemzésével, 1939); a rádiós és a televíziós kommunikáció elterjedése, amely mind a nyelvi, mind a képi szimbólumokkal él (jegyezzük meg, hogy ezt a korszakot nevezi WALTER ONG a másodlagos szóbeliség korszakának, vö. ONG 2010: 119); végül a közélet demokratizálódása, az állampolgárok politikai aktivitása (UEDING 2009: 98–99).

A 20. századi retorikai irányzatokról részletes tájékoztatást ad ADAMIK TAMÁS a Világirodalmi Lexikonban, az Osiris-Retorikában, majd a Retorikai Lexikonban (ADAMIK 1989, 2004, 2010). Ezekről így most csak rövid áttekintést adunk, majd részletesebben foglalkozunk PERELMAN irányzatával.

A retorika összetett diszciplína, nehéz teljességében tárgyalni, éppen ezért sokszor előfordult története folyamán, hogy egy-egy részterületével foglalkoztak. Ezt tették például a 18. század francia retorikusai, amikor a stílusra összpontosítottak. Ilyen mű például az enciklopédista DUMARSAIS *Des Tropes ou des différents sens* című műve (kiadása: 1797; reprint kiadása: 1988, Flammarion). Hasonló jelenségnek vagyunk tanúi a 20. században, a különféle irányzatok a retorika egy-egy részterületével foglalkoznak. Addig nincsen semmi probléma, amíg a szerzők tisztában vannak azzal, hogy egy részterületet művelnek; a gond abból adódik, ha rész-kutatásukat általánosítják, s ezáltal leszűkített képet adnak a retorikáról.

1.3.1. A retorika mint etikai érték. A retorika és az etika viszonyát PLATÓNTól kezdve napjainkig sokan tanulmányozták, közöttük a legjelentősebb az amerikai RICHARD WEAVER. 1953-ban jelent meg *The Ethics of Rhetoric* címen nyolc esszéből álló kötete. Az első esszében, a Phaidrosz és a retorika természetében PLATÓN felfogásához kapcsolódik. A Retorika etikája című második esszében „a nyelv igehirdető” természetét hangsúlyozza (*language is sermonic*): „Végül is sohasem szabad figyelmen kívül hagynunk az értékek rendjét mint a retorika végső szentesítését. Senki sem élhet céltudatos életet az értékek bizonyos rendje nélkül. Mivel a retorika választásra késztet bennünket, a választás pedig etikai értékek alapján történik, a szónok számunkra hitszónok, s nemesen teljesíti feladatát, ha szenvedélyeinket nemes célok felé irányítja, s aljas, ha szenvedélyeinket arra használja, hogy összezavarjon és lealacsonyítson bennünket” (ADAMIK–JÁSZÓ–ACZÉL 2004: 144). A szónok éthosza, azaz jelleme és szavahihetősége alapvető kérdés, megkerülhetetlen a mindenkori, így a mai politikai beszédek befogadása-kor és elemzésekor is.

1.3.2. A retorika mint jelentés. A jelentés kérdéseivel IVOR ARMSTRONG RICHARDS foglalkozott a legbehatóbban. Ő fogalmazta meg a szemantikai relativizmus tételét, s ennek alapján *Philosophy of Rhetoric* (1936: 3) című művében a retorika meghatározását: „A retorika a félreértések és ellenszereinek tanulmányozása”. („Rhetoric, I shall urge, should be a study of misunderstanding and its remedies.”) Ide kapcsolható ROMAN JAKOBSON közismert hattényezős kommunikációs modellje, mely tulajdonképpen kibővítése az arisztotelészi háromtényezős modellnek (Rétorika 1358b): „A beszéd három dologból tevődik össze: a beszélőből, amiről beszél, és akihez beszél; a beszéd célja az utóbbira irányul, azaz a hallgatóra” (ARISZTOTELÉSZ /1999: 38). Kevésbé ismert, de hasonlóképpen jelentős

a JAKOBSON-féle kéttengely-elmélet, valamint poétikai alkalmazása és kiterjesztése (BENCZIK 2005). Szorosan ide tartozik MARSHALL MCLUHAN elmélete a médium és az üzenet viszonyáról (MCLUHAN 2011).

1.3.3. A retorika mint a motívumok, az okok kutatásának tudománya. Ennek az irányzatnak a nagyhatású képviselője KENNETH BURKE, mégpedig A Grammar of Motives (1945) és A Rhetoric of Motives (1950) című tanulmánygyűjteményei. Az előbbiben az emberi cselekvés alapmotívumait az öttényező (penthász) rendszerben fogalmazza meg, ezek: a tett, a színtér, a cselekvő, a módszer és a szándék. Az *azonosulás* (identification) terminusa hozzájárult az etikai bizonyítás, a retorikai viszonyulás és a hallgatóság fogalmának tisztázásához (a magyar fordítás az *identifikáció* terminust használja: SZABÓ-KISS-BODA szerk. 2000: 357–384).

1.3.4. A retorika mint az érvelés és a megismerés tudománya. 1958-ben két jelentős mű látott napvilágot: az egyik az angol STEPHEN TOULMIN The Uses of Argument című munkája, a másik CHAÏM PERELMAN és LUCIE OLBRECHTS-TYTECA Új retorikája (La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation; angol fordítása: The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation, 1969). TOULMIN véleménye szerint a szillogizmuson alapuló formális logika nem alkalmas a mindennapi érvelés elemzésére, helyette egy olyan argumentációs modellt állít fel, mely megfelel az emberek gondolkodási folyamatának (BENCZE 2003: 13–29; ADAMIKNÉ 2013: 240–248). PERELMAN és OLBRECHTS-TYTECA fontos szerepet tulajdonít a hallgatóságnak, olyannyira, hogy PERELMAN kijelenti: érvelési hibát követ el az a szónok, aki nem ismeri, nem veszi figyelembe hallgatósága értékrendjét. Elveti a formális logikán alapuló érvelést, és egy új rendszert, új érvelési technikákat dolgoz ki (l. később). Egyébként bámulatos az a tény, hogy azonos időben anynyi jelentős monográfia látott napvilágot, ti. 1958-ban jelent meg WALTER J. ONG Ramus-monográfiája, melyben mintegy másfélszáz oldalnyi áttekintés olvasható a középkori, a Peter Ramus fellépését megelőző retorikáról (ONG 1958: 3–167).

A megismerésen van hangsúly ERNEST BORMANN fantázia-téma-analízis (Fantasy Theme Analysis) kísérleti programjában, melynek az a célja, hogy a kiscsoportban létrejövő közös tudat kialakulását tanulmányozza, ti. az itt tapasztalt viselkedés hasonló a nyilvános beszédek és médiumok üzeneteinek vételekor (vö. a Retorikai lexikon szócikkével, valamint GOLDEN-BERQUIST-COLEMAN 1984: 431–449).

1.3.5. A retorika mint stílus. A liège-i μ -csoport retorikusai Rhétorique générale (1970) című művükben strukturalista alapon vizsgálják a stíluseszközöket, a szóképeket és az alakzatokat, egy sajátos terminológiát és rendszert kialakítva. Ezen irányzat elveiről, módszeréről és célkitűzéseiről magyar nyelven tájékoztott a Helikon folyóirat (1977), így elképzeléseik átkerültek a hazai stíluskutatásba. Ezt az irányzatot képviseli a német HEINRICH PLETT (Systematische Rhetorik, 2000), s mivel ő írta a stilisztikai szócikkeket, rendszere beépült a SLOANE-féle retorikai enciklopédiába (SLOANE 2001). A liège-i retorika egyáltalán nem „általános retorika”, mivel a retorika öt nagy területéből csak egyet tárgyal, azt sem egészében, és vitatható módon (kritikáját l. ADAMIK 2004).

1.3.6. A retorika mint műelemző módszer. Az írásművek szerkezetének és jelentésének feltárása az irodalomtudomány fontos feladata, ezeknek az elemzé-

seknek a száma szinte végtelen. A retorikai elemzés egyidős a retorikával. Mióta tanítják, a tanítás részét képezi, s lényegében a retorika rendszerét követi. Mégis újra át kellett gondolni az új irányzatok figyelembe vételével: követjük-e BURKE pentászát, TOULMIN argumentációs modelljét, PERELMAN rendszerét, mindezeket önállóan vagy beépítve a klasszikus rendszerbe? Nem véletlen, hogy külön kötetek születtek a retorikai elemzésről (pl. CORBETT 1969, illetve a Régi-új retorika sorozatban megjelent A retorikai elemzés című kötet, 2012), sőt itt kell megemlítenünk a szónokversenyek beszédeihez írt elemzéseket, melyeket évről évre publikálunk.

1.3.7. A retorika mint fogalmazástanítás. Elsősorban az amerikai retorikaoktatásra jellemző. Az elsőéves egyetemistáknak kötelező a „freshman composition” nevű kurzus, ez lényegében az érvelő esszé írásának a tanítása. Azóta létezik, mióta megalapították az első egyetemet, majd szigorúan megreformálták a 19. század végén (nincsen tehát kihagyás a retorika 19. századi történetében, mint azt többen is állítják). ROBERT J. CONNORS alapos monográfiája tájékoztat erről a folyamatról (1997). Az egyik retorikai enciklopédia kapcsolódik is a fogalmazástanításhoz (ENOS 1996). Mivel minden elsőéves egyetemistát érint ez a tantárgy, sokan foglalkoznak pedagógiájával, igen gazdag a szakirodalma. Tudnunk kell, hogy a nyelvművelés tanítása ezekben a retorikatankönyvekben kap helyet, mégpedig a mondatszerkesztést és központoszt, a szabálytalan igealakokat tanítják nagy szigorral.

1.3.8. GERT UEDING *Moderne Rhetorik* című áttekintésében kissé más csoportosításban tárgyalja a 20. századi irányzatokat, de ugyanazokat a szerzőket sorolja fel, mint mi, s ő is hangsúlyozza PERELMAN tevékenységét (UEDING 2009: 99).

Az utóbbi évtizedekben ez a spektrum kiszélesedett. Jelentkeztek az összehasonlító retorikai kutatások (KENNEDY 1998); a gender-retorikai kutatások: voltak, akik a nők szerepe szempontjából pásztázták végig a retorika történetét (LUNSFORD 2009, 3. és 4. fejezet). Új terület a vizuális retorika, összefoglaló művek is születtek (KNAPE Hrsg. 2007). MARTHA COOPER a retorikai elemzésről szóló könyvét egy film elemzésével zárja le (COOPER 1989). Mindenekfelett a retorikatörténeti kutatást kell kiemelnünk, amelyet a tübingeni retorika- és kommunikációkutatók nagy vállalkozása fémjelez (UEDING Hrsg. 1992–2014). Hasonlóképpen jelentős a franciák történeti tanulmánygyűjteménye (FUMAROLI 1999).

Sokkal fontosabb azonban az a tény, hogy a retorika ismét egységesül, s rátalál önmagára. Ezt az egységet és sokoldalúságot tükrözi például a 21. kötetnél tartó tübingeni *Rhetorik-Forschungen* sorozat. Különösen értékes a toposzkutatásról szóló 13. kötet (SCHIRREN–UEDING Hrsg. 2000, 766 lap), s fontos a *Rhetorik und Stilistik. Ein internationales Handbuch historischer und systematischer Forschung* című kézikönyv (FIX–GARDT–KNAPE Hrsg. 2008, 1. kötet, 1129 lap; ismertette MAJOR HAJNALKA: MNy. 2012: 358–365). Születtek összefoglaló művek az oroszoknál is (БОЛКОВ 2003), és szinte mindenütt.

Véleményem szerint meglehetősen vitatható az a kép, amelyet JOHN BENDER és DAVID E. WELLBERY fest a retorikáról. Retorikusság: a retorika modern kori visszatérése című tanulmányukban azt állítják, hogy a retorika megszűnt, s egyes vonásai csak a különféle diszciplínákban élnek tovább. Abban igazuk van, hogy a retorika egyes vonásai átkerültek több modern diszciplínába, de ettől a retorika nem

szűnt meg. A 20. századi retorikai irányzatokat és szakirodalmat – BARTHES, BURKE és a μ -csoport kivételével – nem idézik (vö. SZABÓ–KISS–BODA 2000: 289–320).

1.4. Ha kézbe vesszük JOACHIM KNAPE *Allgemeine Rhetorik* című könyvét (KNAPE 2000), a következő fejezeteket tekinthetjük át: Arisztotelész, *Rhetorica ad Herennium*, Marcus Tullius Cicero, Marcus Fabius Quintilianus, Notker Teutonicus (az első, latinul írt németföldi retorika, 1022 előtt), Friedrich Riederer (az első német nyelvű retorika, 1493), Petrus Ramus (Pierre de la Ramée, 1549), Johann Christoph Gottsched, 1736, Chaïm Perelman, 1977. Ez a válogatás sokatmondó: PERELMANT a legnagyobbak közé helyezi, méltán.

CHAÏM PERELMAN mintegy tíz évig kutatta asszisztensével, LUCIE OLBRECHTS-TYTECÁVAL a mindennapi érvelést, kutatásukat az 1958-ban francia nyelven megjelent *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation* című terjedelmes műben tették közzé (angolul 1969-ben jelent meg). Ennek rövidített, egyben továbbfejlesztett változata 1977-ben látott napvilágot: *L'empire rhétorique: rhétorique et argumentation* (angolul: *The Realm of Rhetoric: A Treatise on Argumentation*, 1982; németül: *Das Reich der Rhetorik. Rhetorik und Argumentation*, 1980). ADAMIK TAMÁS (2003) részletesen ismerteti az Új retorikát, egészéről onnan kaphatunk képet, a kvázilogikai érvelésről szóló fejezete magyarul is olvasható (SZABÓ–KISS–BODA 2000: 321–356).

A *The Realm of Rhetoric*, azaz A retorika birodalma első fejezetében foglalja össze PERELMAN új retorikájának elméleti-történeti háttérét, tisztázza a logika, a dialektika, a filozófia és a retorika egymáshoz való viszonyát, a következőképpen. ARISZTOTELÉSZ az *Organon*ban kétféle érvelést különböztetett meg: az analitikust és a dialektikust. Az analitikus érvelést az Első és a Második Analitikában fejtette ki, ezt a filozófiatörténetben úgy tartják számon, mint a formális logika alapját. Sajnos – írja PERELMAN – a modern logikusok figyelmét elkerülte, hogy ARISZTOTELÉSZ tanulmányozta a dialektikus érvelést is, mégpedig a Topikában, a Rétorikában és a Szofisztikus cáfolatokban. ARISZTOTELÉSZ tehát nemcsak a formális logika, hanem az érveléselmélet „atyja” is. Röviden azt mondhatjuk, hogy az analitikus érvelés az igazsággal foglalkozik, a dialektikus érvelés pedig az igazolható véleménnyel. Mindkét gondolkodási művelet sajátos megszövegezést igényel, éppoly furcsa lenne egy matematikustól egy többé-kevésbé elfogadható érvelést hallani, mint egy formális logikai bizonyítást egy szónoktól. Az igazolható véleményre fejlesztette ki a retorika a toposz-logikát (*topical logic*, *place-logic*; WALTER ONG kifejezése, 1958: 105), vagyis a sajátos, a valószínűségeen alapuló érvelést, amelyet az inventióban tárgyaltak.

Különbség van tehát a formális logika érvelése és a retorika érvelése között: az előző formális szabályokkal és képletekkel operál, az utóbbi mindennapi nyelven történik. Ugyanez a különbség fennáll az informális logika érvelése, hibakutatása és a retorikai érvelés között: a formális és informális logikák hibásnak tekintenek olyan érveket, amelyeket a mindennapi érvelés elfogad. Például az *argumentum ad misericordiam* logikai szempontból hibásnak minősül, de retorikai szempontból elfogadható, sőt előfordulhat, hogy a perben a védőüggyvéd csak a részvételre hivatkozhat (vö. KÖLCSEYnek a gyermekgyilkos lányanya védelmében leírt beszédével). ZENTAI ISTVÁN és TÓTH ORSOLYA (2002: 112) hibásnak tartja az *argumentum*

ad misericordiamot, pedig nem mindig hibás, hasonlóképpen ez a helyzet a többi, általuk hibásnak tartott „ad” érvel. A mindennapi érvelésben az is lényeges, hogy az érvek többé-kevésbé erősek, sok függ a körülményektől és elrendezésüktől is.

2. Jelenlegi retorikai kutatások Magyarországon. Az ezredforduló utáni kutatásokról számolunk be, eltekintve most a 20. század második fele retorikai műveinek ismertetésétől, ez majd egy retorikatörténet feladata lesz.

Hosszú szünet után 2000-ben került vissza a retorika a középiskolai tantervbe, majd a magyartanári képzésbe, a kommunikációval párosítva. Az ELTE-n a BA-képzés bevezetésével általánosan kötelező tárgy lett előadás formájában. Az ókorászoknak ADAMIK TAMÁS, a többieknek A. JÁSZÓ ANNA és BALÁZS GÉZA tartotta. A nagyelőadók mindig tömve voltak figyelmes hallgatókkal, újdonság volt számukra. Ezt az általános képzést egy átrendezés során megszüntették, így a retorika visszaszorult a magyar szakos képzésbe. A nyugati világban a retorika tudományos művelését egyetemi tanítása háttérként biztosítja. Sajnos ez nálunk ismét bizonytalanná vált. (Azt kell tudnunk, hogy az 1868-as népoktatási törvény után a retorika gimnáziumi tantárgy lett, a stilisztikával és a poétikával együtt. Ez biztosította tanítását, de az egyetemi kutatásból kikerült, s ez a helyzet művelését visszavetette, míg – mint láttuk – az amerikai és a nyugat-európai egyetemeken megerősödött.) Jelenleg tanítanak a magyar felsőoktatásban retorikát, többnyire a kommunikációtanhoz csatolva.

2.1. Nálunk is – mint Amerikában és másutt – jelentős lépés volt a klasszikusok lefordítása, kommentáros publikálása (erről l. ADAMIK 2015). Nagy lendületet adott a retorika kutatásának, hogy doktorálni lehet belőle (Amerikában 1898-tól!), az újabb idők első retorikai doktora ACZÉL PETRA lett, 2003-ban. Így adódott az első retorikai tankönyv megírása és publikálása az Osiris Kiadónál 2004-ben. Egyetemi tankönyvnek szántuk: egyetemes retorikatörténeti fejezetét ADAMIK TAMÁS írta meg, a magyar retorikatörténeti összefoglalót A. JÁSZÓ ANNA, ugyancsak ő írta meg az alkalmazott fejezeteket a fogalmazásról és a szövegértő olvasásról, a középső leíró rész pedig ACZÉL PETRA munkája.

2010-ben jelent meg a Kalligram Kiadónál a Retorikai lexikon ADAMIK TAMÁS főszerkesztésében. Ezzel csatlakoztunk a nyugati világ nagy összefoglalásaihoz (l. a bibliográfiában a SLOANE- és az ENOS-féle lexikonokat), azzal az újítással, hogy mi nemcsak a retorikai fogalmakat és a meghatározó retorikusok életművét tárgyaljuk, hanem ismertetjük a történelemformáló szónokok munkásságát is. A szócikkeket ACZÉL PETRA, ADAMIK TAMÁS, BALÁZS GÉZA, BENCZE LÓRÁNT, BENCZIK VILMOS, BORONKAI DÓRA, HANGAY ZOLTÁN, A. JÁSZÓ ANNA, JENEI TERÉZ, KRUPP JÓZSEF, NEMESI ATTILA LÁSZLÓ, PETHŐ JÓZSEF, POLGÁR ANIKÓ, SIMON L. ZOLTÁN és SZITÁS BENEDEK írták.

Több összefoglaló mű született a kétezres évek elején: BOLONYAI GÁBOR: Antik szónoki gyakorlatok (2001), MÁTHÉ DÉNES: Retorika a bölcsészeti oktatásban (2006), ACZÉL PETRA – BENCZE LÓRÁNT: Hatékonyság és meggyőzés a kommunikációban (2007; előzményei: BENCZE 1996; BENCZE–ACZÉL 2001), ACZÉL PETRA: Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány (2009) és Médiaretorika (2012), ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA: Klasszikus magyar retorika (2013), TREMMEL

FLÓRIÁN: Retorika és igazságszolgáltatás (2014). Ezek mind olyan összefoglalások, amelyek tisztázzák a retorika tartalmát, fogalmait, elemzéseket, gyakorlatokat is tartalmaznak, segítik a retorika oktatását. Ez a lista azoknak a szerzőknek a műveit tartalmazza, akik valamilyen módon kapcsolatban vannak az ELTE-n szervezett retorikai konferenciákkal és szónokversenyekkel.

A retorika ugyanis nem él gyakorlat nélkül: ezért indítottuk el 1999-ben a szónokversenyeket egyetemistáknak, főiskolásoknak, határon innen és túl: a határon túlról szinte minden felsőoktatási intézményből jönnek versenyzők kísérő tanáraikkal. A szónokverseny előtt mindig van egy rövid, felkéréses retorikai konferencia, amelyen egy aktuális, kevésbé kutatott és tisztázott kérdést tárgyalunk meg. A konferencia és a verseny anyagát évente publikáljuk, a jó beszédekhez kollégáink elemzéseket készítenek. Ez a Régi-új retorika sorozat, tulajdonképpen egy évente megjelenő periodika. A beszédek közzétételének jelentőségét nem győzzük hangsúlyozni: évek múlva fontos dokumentumai lesznek annak, hogy az évezred elején milyen volt a közbeszéd a fiatalok ajkán. Eddig 15 kötet és 15 konferencia anyaga jelent meg 2000-től kezdve évente. A témák a következők voltak: A retorika története: a retorika fogalma, változásai térben és időben; A szónoki beszéd részei és a beszédfajták; A klasszikus retorikai bizonyítás; A modern retorikai bizonyítás; A szónoki beszéd kidolgozása; A szóképek és a szónoki beszéd; A prózaritmus és a szónoki beszéd; A memória és a szónoki beszéd; Az előadásmód és a szónoki beszéd; A testbeszéd és a szónoklat; A retorika és határtudományai; A filozófia és a szónoki beszéd; A retorikai elemzés; Az egyházi beszéd; A politikai beszéd.

2.2. Milyen feladatokat tartunk fontosnak? Mit kell még feltétlenül elvégezni? Szükségesnek látom egy alapos magyar retorikatörténet megírását, hozzá is fogtam. Felmerülhet az a kérdés, hogy van-e értelme, hiszen rendelkezésünkre áll VÍGH ÁRPÁD Retorika és történelem című monográfiája (1981), s az Osiris-Retorikában (ADAMIK–JÁSZÓ–ACZÉL 2004) is van történeti fejezet. VÍGH ÁRPÁD nagy munkát végzett azzal, hogy felkutatta retorikáinkat, áttekintette a vonatkozó szakirodalmat. A gondot az okozza, hogy egy másik diszciplína, a történelem alá rendelte a retorikatörténetet, ezáltal nem bontakozik ki művében a retorikák tartalmának a fejlődése, illetőleg változása; az Osiris-Retorikában pedig csak vázlatos áttekintésre vállalkozhattam.

A további gondot az okozza, hogy nem ismerjük igazán latin nyelvű retorikáinkat, szükség van magyarra fordításukra. A latin nyelvű magyar grammatikák lefordítása után C. VLADÁR ZSUZSA vállalkozott a latin nyelvű retorikák magyarra fordítására, jelenleg PÉCSELI KIRÁLY IMRE retorikáján dolgozik, s tervbe vettük BUZINKAI MIHÁLY retorikáját, valamint GRIGELY JÓZSEFÉT, amelyet a 19. század első felében az egész reformkori nemzedék használt. Az igaz, hogy az IMRE MIHÁLY által szerkesztett kötetben (2003) a külföldi retorikák mellett vannak részletek PÉCSELI és BUZINKAI retorikaiból, de csak részletek, rendszerint azt nem találja meg bennük az ember, amit keres. Szükség van tehát a teljes, jegyzetekkel ellátott, a nagyközönség számára is emészthető kiadásra. Nagyon hasznos a BITSKEY ISTVÁN által szerkesztett kötet (2003) is, mely részleteket tartalmaz

külföldi szerzők retorikáiból. Tulajdonképpen le kellene fordítani teljes egészében néhány nagyhatású retorikát, úgy, ahogy BALDASSARE CASTIGLIONE retorikáját közzétették (2008). Fontos volna mérvadó retorikáink reprint kiadása is.

2.3. A retorikai elemzés. Mint az első részben láttuk: a sok irányzat közül az egyik, de kiemelkedő fontosságú, mivel a megismerést szolgálja. Az igaz, hogy mióta létezik retorika, és létezik a retorika tanítása, azóta létezik elemzés is. A legkézenfekvőbb lehetőség: a retorikai szituáció és a beszédfajta megállapítása után a szónok öt feladata (a retorika ötös rendszere) szerint elemezni, tehát megállapítani az invenciót (benne az érvelést), a szerkezetet, a stílust, az előadásmódot (a memóriával nemigen tudunk itt mit kezdeni). A sorrend változó lehet, célszerű előre venni a szerkezetet, s vele párhuzamosan elemezni az érvelést és a stílust. Az elemzési szempontokat 12 pontban foglaltam össze (ADAMIKNÉ 2013). Számtalan egyéb lehetőség van. A Régi-új retorika sorozat köteteiben az elemzések a beszéd jellegzetességeit ragadják meg, vagy pedig az elemző a saját kutatási profilja szerint elemez (például a stílust részesíti előnyben, egyébként ilyen HEINRICH PLETT retorikai elemzési könyve: PLETT 2001).

Az említetteken kívül elképzelhetők más lehetőségek is, ahogy az EDWARD CORBETT által szerkesztett *Rhetorical Analyses of Literary Works* című kötet elemzéseiben olvashatjuk (CORBETT 1969). CORBETT a kötethez írt előszavában fontos megállapításokat tesz a retorika történeti és tartalmi változásairól. ABRAMS *The Mirror and the Lamp* című könyvében megállapított osztályozásból indul ki (ABRAMS 1953: 6). A mű három külső elem viszonylatában helyezkedik el, ezek: az univerzum, a szerző és a hallgatóság. A kritika vonatkozhat a műre magára, ez az objektív kritika (ilyen az amerikai New Criticism); a mű és az univerzum viszonyát tanulmányozza a mimetikus kritika; a mű és a szerző viszonyát pedig az expresszív kritika. A negyedik viszonyt, a mű és a hallgatóság viszonyát tanulmányozó kritikát ABRAMS pragmatikus kritikának nevezi, s ezt nevezi CORBETT retorikai kritikának. A retorikai elemzésnek tehát mindenképpen kell vizsgálnia a mű és hallgatóságának viszonyát, a mű hatását, s ez kérdőíves módszerrel a legcélravezetőbb. A retorikai kritika is a szövegre összpontosít, de túlmegegy a szövegen. CORBETT tanulmánya a pragmatika felfutása előtt született, mindenesetre lényeges a pragmatikus és a retorikai kritika összekapcsolása.

2.4. Toposzok és stílus. A retorikának öt nagy területe van, ezek a területek nem különülnek el egymástól, sőt szoros kapcsolatban vannak egymással. A diszpozíció nemcsak a beszéd nagy szerkezetét jelenti, hanem az érvek elrendezését is, ekkor pedig számolni kell azzal, hogy mi lehet erős vagy gyenge érv. A szerkezet is érv. A beszéd meggyőztetések és kidolgozásakor gondolni kell a memóriára és az előadásmódra. Az előadásmód is érv. S ami nagyon fontos: az érvelés és a stílus szoros kapcsolatban van egymással: a stílusnak akkor van jelentősége, ha érv, ha megerősíti az érvelést, egyébként fölösleges sallang.

A stíluszeszközök – a trópusok és a figurák – szoros kapcsolatban vannak a toposzokkal/helyekkel, vagyis a gondolkodási műveletekkel; gondolkodási műveleteken alapulnak, ez a tény is magyarázza hatásukat. Ezt a kapcsolatot világosan látták a klasszikus, a középkori és a reneszánsz retorikák, ezért is fontos

volna tanulmányozásuk. Jómagam a négy mestertrópus (alaptrópus) és a toposzok kapcsolatát a következőképpen látom (A. JÁSZÓ 2014: 220). Mindenekelőtt a toposzok vagy érvforrások rendszerét kell felidézni. A következő csoportosítást alkalmazom: 1. definíció, ehhez csatlakozik a felosztás (s ide szoktuk venni a részekre osztást); 2. összehasonlítás: hasonlóság, különbség, fokozat (s ide vesszük a példát és az analógiát); 3. viszonyok: ok-okozat, előzmény-következmény, ellentétek, ellentmondások; 4. körülmények: lehetséges és lehetetlen, múltbeli és jövőbeli tények, személyekből és dolgokból vett érvek. Ez a négyes csoportosítás a CONNORS–CORBETT-féle retorikából származik (CONNORS–CORBETT 1965); a régi retorikák ugyanezeket a lehetőségeket tárgyalják, csak nem ilyen csoportokban, QUINTILIANUS a személyekből és a dolgokból vett érveket veszi előre, ezeket tartja a legfontosabbaknak. A toposzok és a mestertrópusok kapcsolata tehát a következő: az összehasonlítás alapul a metafora; a meghatározáshoz kapcsolódó felosztáson és részeléson alapul a szinekdoché; a viszonyokon és a körülményeken a metonímia; az ellentét az ironia. A szinekdoché és a metonímia alapvetően különbözik egymástól: a szinekdoché hierarchikus gondolkodási viszonyon alapul, a metonímia egymás utáni, szukcesszív viszonyon (nem alfaja a szinekdoché a metonímiának, nem is tekintették annak a régebbi, a 20. század előtti retorikusok). A négy alaptrópuson keresztül a többi trópus is kapcsolatban van a toposzokkal. Ezt a kutatást szükséges folytatni, különösen a toposzok kutatása fontos terület (SCHIRREN–UEDING 2000).

3. Összegezés. BABITS azt írta Irodalmi nevelés című híres esszéjében, hogy a retorika olyan gazdag, mint a banánfa; ez kiderül a kerekasztal résztvevőinek beszámolóiból, amelyek mind a retorika alapkérdéseivel, mind határterületeivel foglalkoznak. Nem érintettünk néhány fontos kérdést, nem foglalkoztunk például a homiletikával és a pedagógiai vonatkozásokkal. Örömdetes, hogy jelenleg többen készítenek disszertációt retorikai témában.

Kulcsszók: retorika fogalma, új retorika, argumentáció, hazai retorikai kutatások, retorikai elemzés, toposzok és mestertrópusok, retorikatörténet.

Hivatkozott irodalom

- ABRAMS, MEYER HOWARD 1953. *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*. Oxford University Press, New York.
- ACZÉL PETRA 2009. *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány*, Kalligram, Pozsony.
- ACZÉL PETRA 2012. *Médiaretorika*. Magyar Mercurius, Budapest.
- ACZÉL PETRA – BENCZE LÓRÁNT 2007. *Hatékonyág és meggyőzés a kommunikációban*. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest.
- ACSAY FERENC 1889. *A prózai műfajok elmélete*. Kókai, Budapest.
- ADAMIK TAMÁS 1989. Retorika. In: KIRÁLY ISTVÁN – SZERDAHELYI ISTVÁN szerk., *Világirodalmi Lexikon* 11. Akadémiai Kiadó, Budapest. 624–637.
- ADAMIK TAMÁS 2003. Chaïm Perelman és a gyakorlati érvelés. In: A. JÁSZÓ ANNA – L. ACZÉL PETRA szerk., *A modern retorikai bizonyítás*. Trezor, Budapest. 31–41.

- ADAMIK TAMÁS 2004. Az alakzatok és a szóképek fogalmáról és osztályozásáról. In: A. JÁSZÓ ANNA – ACZÉL PETRA szerk., *A szónoki beszéd kidolgozása*. Trezor, Budapest. 43–69.
- ADAMIK TAMÁS 2015. A klasszikus retorika időszerűsége. *Magyar Nyelv* 111: 272–277. <http://dx.doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.3.272>
- ADAMIK TAMÁS – A. JÁSZÓ ANNA – ACZÉL PETRA 2004. *Retorika*. Osiris, Budapest.
- ADAMIK TAMÁS főszerk. 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram, Pozsony.
- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Holnap Kiadó, Budapest.
- ARISZTOTELÉSZ /1999. *Rétorika*. Ford. ADAMIK TAMÁS. Telosz, Budapest.
- BARTHES, ROLAND 1970. L'Ancienne rhétorique. Aide-mémoire. *Communications* 16: 172–229. <http://dx.doi.org/10.3406/comm.1970.1236>
- BARTHES, ROLAND 1997. A régi retorika. Emlékeztető. Ford. SZIGETI CSABA. In: THOMKA BEÁTA szerk., *Az irodalom elméletei* 3. Jelenkor, Pécs. 69–178.
- BENCZE LÓRÁNT 1996. *Mikor, miért, kinek, hogyan. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban* 1–2. Corvinus Kiadó, Budapest.
- BENCZE LÓRÁNT – ACZÉL PETRA 2001. *Mikor, miért, kinek, hogyan. Hatékonyság a nyelvi kommunikációban* II/1–2. Corvinus, Budapest.
- BENCZIK VILMOS 2005. Metafora és metonímia: szélesebb összefüggésben. In: A. JÁSZÓ ANNA – ACZÉL PETRA szerk., *A szóképek és a szónoki beszéd*. Trezor, Budapest. 67–85.
- BITSKEY ISTVÁN szerk. 2003. *Retorikák a barokk korból*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BOLONYAI GÁBOR 2001. *Antik szónoki gyakorlatok*. Typotex, Budapest.
- CASTIGLIONE, BALDASSARE /2008. *Az udvari ember*. Ford. VÍGH ÉVA. Mundus, Budapest.
- CONNORS, ROBERT J. 1997. *Composition-Rhetoric. Backgrounds, Theory, and Pedagogy*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- CONNORS, ROBERT – CORBETT, EDWARD P. J. 1999. *Classical Rhetoric for the Modern Student*. Fourth Edition. Oxford University Press, New York – Oxford.
- COOPER, MARTHA 1989. *Analyzing Public Discourse*. Waveland, Prospect Heights.
- CORBETT, EDWARD 1969. Introduction. In: CORBETT, EDWARD ed., *Rhetorical Analyses of Literary works*. Oxford University Press, New York–London–Toronto. XI–XVIII. [Magyarul: RAÁTZ JUDIT – TÓTHFALUSSY ZSÓFIA szerk. 2012. *A retorikai elemzés*. Trezor, Budapest. 83–98.]
- CORBETT, EDWARD ed. 1969. *Rhetorical Analyses of Literary Works*. Oxford University Press, New York–London–Toronto.
- EHNINGER, DOUGLAS 1968. On Systems of Rhetoric. *Philosophy and Rhetoric* 1: 131–144.
- ENOS, THERESA ed. 1996. *Encyclopedia of Rhetoric and Composition. Communication from Ancient Times to the Information Age*. Garland, New York – London.
- FIX, ULLA – GARDT, ANDREAS – KNAPE, JOACHIM Hrsg. 2008. *Rhetorik und Stilistik. Ein internationales Handbuch historischer und systematischer Forschung* 1. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- FUMAROLI, DE MARC 1999. *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne 1450–1950*. Presses Universitaires de France, Paris.
- GOLDEN, JAMES L. – BERQUIST, GOODWIN F. – COLEMAN, WILLIAM E. 1984. *The Rhetoric of Western Thought*. Kendall/Hunt Publishing Company, Dubuque.

- IMRE MIHÁLY szerk. 2003. *Retorikák a reformáció korából*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- A. JÁSZÓ ANNA 2012. A retorikai elemzésről. In: MARKÓ ALEXANDRA szerk., *Beszédtudomány*. ELTE BTK – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 171–191.
- A. JÁSZÓ ANNA 2014. A négy mestertrópus – történeti és kognitív szempontból. In: VESZELSZKI ÁGNES – LENGYEL KLÁRA szerk., *Tudomány, technolektus, terminológia*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
- KNAPE, JOACHIM 2000. *Allgemeine Rhetorik*. Philipp Reclam, Stuttgart.
- KNAPE, JOACHIM Hrsg. 2007. *Bildrhetorik*. Koerner, Baden-Baden.
- LUNSFORD, ANDREA ed. 2009. *The Sage Handbook of Rhetorical Studies*. Sage, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington DC.
- MÁTHÉ DÉNES 2006. *Retorika a bölcsészeti oktatásban*. Ábel Kiadó, Kolozsvár.
- MCLUHAN, MARSHALL 2011. *A Gutenberg-galaxis*. Trezor, Budapest.
- ONG, WALTER J. 1958. *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue. From the Art of Discourse to the Art of Reason*. Harvard University Press, Cambridge (MA).
- ONG, WALTER 2010. *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*. Ford. KOZÁK DÁNIEL. AKTI – Gondolat, Budapest.
- PLETT, HEINRICH 2001. *Einführung in die rhetorische Textanalyse*. Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- QUINTILIANUS, MARCUS FABIVS /2008. *Szónoklattan*. Szerk. ADAMIK TAMÁS. Kalligram, Pozsony.
- SCHIRREN, THOMAS – UEDING, GERT Hrsg. 2000. *Topik und Rhetorik. Ein interdisziplinäres Symposium*. Niemeyer, Tübingen. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110958355>
- SLOANE, THOMAS O. ed. 2001. *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford University Press, Oxford – New York.
- SZABÓ MÁRTON – KISS BALÁZS – BODA ZSOLT szerk. 2000. *Szövegváltozatok a politikára*. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest.
- TREMMEL FLÓRIÁN 2014. *Retorika és igazságszolgáltatás*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- UEDING, GERT 2009². *Moderne Rhetorik. Von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Verlag C. H. Beck, München.
- UEDING, GERT Hrsg. 1992–2014. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* 1–11. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- VÍGH ÁRPÁD 1981. *Retorika és történelem*. Gondolat, Budapest.
- ВОЛКОВ, АЛЕКСАНДР АЛЕКСАНДРОВИЧ 2003. *Основы риторики*. МГУ им. Ломоносова, Москва.
- WHATELY, RICHARD 1872¹⁰ *Rhetoric*. Charles Griffin and Company, London.
- ZENTAI ISTVÁN – TÓTH ORSOLYA 2002. *A meggyőzés csapdái*. Typotex, Budapest.

Research on rhetoric in Hungary

This paper is introduced by an attempt to clarify some misunderstandings surrounding rhetoric. Then, in its first part, it deals with the concept of rhetoric, including its broader and narrower interpretations. This is followed by a brief survey of six major trends of rhetoric in the twentieth

century, concluded by the most recent developments: contrastive rhetoric, gender rhetoric, visual rhetoric, and studies in the history of rhetoric. Special attention is devoted to Chaïm Perelman's New Rhetoric, a reconsideration of argumentation theory, emphasising the difference between formal logic and (rhetorical) argumentation. In the second part, the paper discusses research on rhetoric in Hungary since 2000: recent publications are listed. The author considers it important to write a history of rhetoric in this country, the preparation of Hungarian translations of rhetorical studies written in Latin (this work is already under way), and reprint editions of the most important Hungarian treatises on rhetoric. At Eötvös Loránd University Budapest, annual conferences on rhetoric (with invited speakers) and orators' contests have been organized since 1999, for Hungarian university and college students from within and outside Hungary. The materials of those events are published yearly in the series (in fact, periodical) called Old and New Rhetoric. It is laudable that doctoral students often write dissertations on topics in rhetoric. It is also laudable that an increasing number of scholars are involved in rhetoric, especially concentrating on its interdisciplinary character. It is mostly the latter aspects that the written versions of the round table talks are concerned with.

Keywords: the concept of rhetoric, New Rhetoric, argumentation, studies on rhetoric in this country, rhetorical analysis, *topoi* and *master tropes*, history of rhetoric.

A. JÁSZÓ ANNA
Eötvös Loránd Tudományegyetem